

УДК 72.03 (2)

Асистент **ЯЩЕНКО О. Ф.**Кафедра основ архітектури та архітектурного проектування
Київський національний університет будівництва та архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ХРАМІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Анотація. У статті розглянуто особливості функціональної організації храмів Чернігівщини, які проектувалися і будувалися в період XVIII – поч. XX ст. На прикладах різних типів планів показана їх еволюція зі збільшенням кількості функціональних зон, які використовувались в храмових спорудах даного регіону.

Ключові слова: Храмова архітектура, Чернігівщина, функціональне зонування, типи планів.

Храмова церковна архітектура відображає взаємозв'язок земного з небесним і характеризує культуру і розвиток суспільства. Будівля храму присвячена Богові та призначена для Богослужінь і релігійних обрядів. Архітектура храмів створювалася століттями, історично видозмінювалася відповідно до розвитку зодчества. У наш час при проектуванні храмів мало враховують територіальну приналежність і спадок попередніх поколінь. Представлену еволюцію розвитку функціонально-планувальних рішень храмів можемо простежити на території Чернігівщини протягом XVIII – на початку XX століття. Функціональний розвиток храмових споруд від найпростіших каплиць і зальних храмів до багатофункціональних храмових споруд був поступовим або ж відбувався за потребою.

Найпростіший тип храму, відомий ще з часів зародження християнства на землі аж до сьогодні, – це каплиця. Як тип храму, каплиця набула широкого спектра образних втілень та різноманітного обрядового призначення. У східній християнській традиції каплиця являє собою невелику церкву без вівтаря, яка часто в собі поєднувала функції релігійної споруди, меморіалу, пам'ятного знаку або усипальниці. Каплиці споруджуються на відзнаку якоїсь події або як надгробний пам'ятник на

площах, кладовищах або околицях міст і сіл, при в'їзді в населений пункт, на шляхах тощо.

У таких спорудах, як каплиця, зібрано мінімум функцій таких, як служіння годин, панахид, акафістів, хрестин, вінчань і молебнів. До даного типу споруди відноситься каплиця-усипальниця Іскрицьких в м. Сураж Брянської області, побудована в кінці XIX — початку XX століття поміщиком Іскрицьким над могилою дружини. Невелика цегельна споруда — характерний приклад культового будівництва в російському стилі. Кубічний об'єм, завершений невисоким шатром з маленькою декоративною маківкою на гранованій шийці. Кожну сторону куба прикрашає велика напівциркулярна арка на коротких парних колонках, поставлених на загальний постамент. Усередині арок розміщені арочні вікна, а з західного боку — вхід. Над арками четверик переходить у восьмирік з нерівними гранями, що й тягне за собою шатрове покриття. У дерев'яному храмобудуванні прикладом каплиць є каплиця в с. Ярославка Козелецького району Чернігівської області, побудована в 1895 році, план у формі восьмикутника з шатровим завершенням.

Ряд функціонального ускладнення можна продовжити зальними типами: ротондальними (тетраконховими) і лінійними, у яких з'являються об'єми бабінця і вівтаря з поступовим збільшенням площ храмів. Крім вище перелічених, додається функція проведення літургії. Прикладами ротондальних та лінійних храмів є: Троїцька церква в м. Носівці, споруджена 1765 р. на замовлення М. Я. Лукашевича артиллю ніжинських майстрів і добудована в 1811 р. Являла собою муровану споруду, за типом — класичний тетраконх. Ззовні об'єм центральної дільниці нічим не вирізнявся. Кути, де з'єднуються екседри, підкреслювалися спареними колонами. Первісно завершувалася півсферичним куполом з ліхтариком.

Михайлівська церква в м. Ніжині збудована в 1719—1729 рр. грецькою колонією на місці дерев'яної та освячена 1731 р. Лінійна, невелика, мурована, тридільна, однобанна. На північному боці вівтарної стіни вміщено мармурові дошки з грецькими текстами.

Православний храм називається церквою та складається із трьох частин: притвору, середньої частини храму та вівтаря. Вівтар може мати кілька престолів, (престол — стіл на якому відбувається літургія), кожному з яких може відповідати окрема апсида. Перед іконостасом обов'язково влаштовується підвищення — амвон. З боків від вівтаря часто влашто-

вують невеликі приміщення — місце для викриття та одягання — ризницю і приміщення церковнослужителів для службових приготувань панамарка (діяконник). Панамарка — це приміщення для церковнослужителів. З давньогрецької мови для зберігання посудів і ризниця приміщення для зберігання блачення (риз).

Притвор — прибудова перед входом у храм. Він має ще декілька назв — бабінець та нартекс. Може влаштовуватися із західної, південної і північної сторін храму. Зазвичай відділяється від храму стіною з дверним отвором. Духовною сутністю притвору є земнебуття Господньої Світобудови, людське втілення Ісуса Христа.

Суворо регламентованість структури храму не заважала зодчим знаходити різноманітні вирішення планувальної структури культових споруд. У тридільних храмах з нартексом чітко розподіляються три основні функціональні зони по частинах храму. Сюди входять основні частини: храм, вівтар і бабінець. У бабінці можуть проходити треби, в яких немає зішестя Святого Духа. Це початок літії на вечірньому богослужінні, перша частина вінчання — заручення; знаходження померлого протягом трьох днів і його відспівування і дозвільна молитва, очищувальна, жінки після пологів. Прикладами є: церква в с. Кунашівка Ніжинського повіту, споруджена в 1895 році, храм в с. Залізний міст Новгород-Сіверського району 1914 р.

Наступний щабель розвитку храмів — це хрещаті п'ятидільні з короткими раменами. Розвиток функціонально-планувальних структур Чернігівщини показує, що з часом до головної частини храму прибудувались короткі рамена. Це дозволяло розширити функцію храмової зони з можливістю організації лівого і правого кліросу, виділеної зони для таємниці сповіді і зони поминання померлих. Також до вищеописаних приміщень храму і вівтаря добудовувалась ризниця — місце у вівтарі. У більшості випадків це було окреме приміщення при християнському храмі для зберігання богослужбового вбрання священнослужителів. Могли прибудувати паламарку — підсобне приміщення при вівтарі, здебільшого з лівої сторони, для церковнослужителів. До панамарки в усіх храмових спорудах передбачали окремий вхід з вулиці. Прикладом є церква св. Параскеви П'ятниці в с. Макарівка Бобровицького району, споруджена в 1922р. Це невелика п'ятидільна, хрещата в плані, одноверха дерев'яна церква, складена з брусів на цегляному цоколі. Зовні стіни ошальовані

дошками горизонтально в стик. Дахи вальмові по дерев'яних кроквах, укриті покрівельною сталлю. Світловий восьмирік увінчано масивним наметовим верхом із глухим ліхтариком і цибулястою маківкою. Такі ж особливості були і в храму Святого Іоана Богослова Чернігівської губернії. Крім того, у нього був яскравовиражений центральний кубічний об'єм і перехід від циліндричних частин храму до кубічних.

Храми в своїй композиції поступово втрачають провідне значення центрального ядра і отримують яскраво виражений хрестоподібний характер. Тобто до основної частини тридільного храму прибудовувались рамена, і це утворювало структуру п'ятидільного храму. В бокових раменах розміщувалася зона для сповіді і кліроси. Це місце, на якому під час богослужіння знаходяться півчі і читці. У багатьох храмах є два кліроси — правий і лівий, які розташовуються по кутах від царських воріт. Переважна більшість храмів, розглянутих в роботі, мають по два кліроси. Прикладом є Миколаївська церква в с. Комані Новгород-Сіверського району, яку збудовано в 1781 р. дерев'яною, одноверхою, з двома залами. У плані являла собою рівно раменний хрест, утворений квадратом центрального зрубу, до якого прирубано менші чотирикутні рукави. До наших днів не збереглася. Сюди ж відноситься Покрова Богородиці (1710 р.) с. Дегтярівка Чернігівської губернії.

Розвивалась планувальна структура храму, відбулась подальша еволюція архітектурно-художнього образу храму. Як в тридільних, так і в п'ятидільних з приєднанням бабінця додавались до основних функцій проведення ітургій, розмежування організації інших требних процесів без зішестя Святого Духа. Так, церква зішестя Святого Духа в с. Кувничях Чернігівського району, збудована 1888 р. дерев'яною, хрещатою в плані. Рамена прямокутні, південне й північне завершуються трикутними фронтонами. Обабіч апсиди — невеликі приміщення, ризниця та паламарка. Західний, південний і північний входи прикрашені двоколонними портиками. Центральний четверик увінчано наметовим верхом із ліхтариком. Із заходу церква сполучається з триярусною шатровою дзвіницею. В інтер'єрі збереглася рама різьбленого, позолоченого, триярусного іконостаса. Храм в с. Некрасівка Глухівського району Чернігівської губернії (1911 р.)

В семидільних храмах з нартексом з'являються дві додаткові чарунки, окремо виділенні приміщення, в яких розміщують повноцінно ризницю

і панамарку, а зі сторони храму, в кінці солії — правий і лівий кліроси, такі повноцінні чарунки дозволяли розміщувати додаткові бічні вітварі.

Деякі храми, які побудовані на місці зруйнованих чирозібраних, мають ще й інший престол, залишений від попередніх церковних споруд. Так склалось історично, що нові храми мали два або навіть три престולי: один свій, а інший від попереднього храму. Бічні вітварі розміщувались у бічних камерах і частково займали чарунку, разом з паламаркою і ризницею.

У дев'ятидільних храмах при утворенні додаткових двох приміщень чарунок по функції додається можливість створення в цих частинах додаткової зони храму — кліросів, якщо з боків центрального вітваря знаходяться бічні — хрестильня або трапезна. Дев'ятидільний храм з нартексом має всі основні функціональні зони і частини храму, прописані в уставі.

В багатодільних храмах спостерігається розширення функцій храмів, у зв'язку з цим зростає набір приміщень. До допоміжних приміщень відносяться окремі приміщення чи зони хрестильні, трапезної, технічні приміщення і приміщення для відспівування померлих. В цих приміщеннях, як і в бабінці, здійснюються молитви і дії, які не відносяться до таїнства. Найбільш показовим прикладом є Христо-Воздвиженський храм, запроектований на хуторі Воздвиженському, погоджений до будівництва у 1910 р. за проектом академіка архітектури Л. З. Покровського, храм розрахований на 2000 прихожан. Храм є яскравим проявом стилю модерн зі зверненням до традицій давньоруського мистецтва, пошуком синтезу архітектури, монументального живопису і елементів декору, з комбінуванням структурних вертикалей і овалів. Даний храм в плані вміщує у собі чималу кількість приміщень, таких як: середній храм, притвор, трапезну, ризницю, панамарку, клірос, вітвар, бічний вітвар — частина храму в якій встановлено додатковий престол, де здійснювались літургії більше одного разу на день, а також хрестильниця — частина споруди храму, яка призначалась для обряду хрещення дітей та дорослих.

Таким чином, можна стверджувати, що храм — особливе релігійне місце, підставою для цього можна вважати складність та багатогранність храмової архітектури, яка тісно пов'язана з традиційними релігійно-канонічними вимогами щодо формування її об'ємно просторової композиції та церковної символіки.

Література:

1. Н. В. Всеобщая история архитектуры. В 12 томах. — Т. 8. — М.: Стройиздат, 1973. — 490с.
2. Баранов Власюк А. И. Эволюция строительного законодательства России в 1830-е — 1910-е годы // Памятники русской архитектуры и монументального искусства: Города, ансамбли, зодчие. — М.: Наука, 1985. — С. 226 — 246.
3. Гейда О. Пам'яткоохоронна діяльність церковних установ Чернігівської єпархії у XVIII — на початку XX ст.
4. Головащенко С. Історія Християнства: Курс лекцій. — К.: Либідь, 1999 р. — 276 с.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности функциональной организации храмов Черниговского региона, которые проектировались и строились в период XVIII — нач. XX в. На примерах разных типов планов была отображена их эволюция с нарастанием количества функциональных зон, которые использовались в храмовых сооружениях данного региона.

Ключевые слова: Храмовая архитектура, Черниговский регион, функциональное зонирование, типы планов

Annotation. The functional organization features of churches of Chernigov region which were designed and built during the XVIII to the early XX century were investigated in the article. By way of examples of the different types of plans it was represented their evolution with the increase of the number of functional zones that were used in the church buildings in the analyzed region.

Keywords: Temple architecture, church architecture, Chernigov region, functional zoning, types of plans.